

УДК:
339.13.025.88(497.11)
Примљено:
21. мај 2008.
Прихваћено:
3. јун 2008.
Оригинални
научни рад

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА
POLITICAL REVIEW
Година (XX) VII, vol=16
Бр. 2 / 2008.
стр. 589-608.

Дубравка Стајић
Институт за политичке студије, Београд

НЕПОСТОЈАЊЕ СОЦИЈАЛНОГ ДИЈАЛОГА: ПРЕИСПИТИВАЊЕ ДЕМОКРАТСКИХ ИНСТИТУЦИЈА НА КРАЈУ ПРИВАТИЗАЦИЈЕ

Сажетак

У чланку се разматрају теоријска схватања циљева, токова и резултата транзиције у Србији. Неолиберали је оцењују позитивно, док критичари указују на слабу државу, високу незапосленост и сиромаштво грађана. Активне мере преквалификације оних који су изгубили посао у приватизацији могле су да буду ефикасније, боље организоване и финансиране из средстава саме приватизације. Покушај да држава исправи неке грешке усвајањем Националног инвестиционог плана, економисти оцењују као привремену меру.

1. УВОД

Велике друштвене промене које обухватају економске односе, државне институције, правни и политички систем, мењају општу слику друштва, остављајући последице не само на нивоу објективних промена, већ и свести грађана и њихове перцепције тих промена. Процес транзиције суштински значи прелазак са једног од облика социјалистичке привреде и друштва у друштво тржишне привреде. Парламентарна демократија као појам за многе грађане Источне и Југоисточне Европе имала је високу политичку вредност, због које су били спремни да прихвате привремену незапосленост, осиромашење, пад стандарда и низ других негативних последица, са циљем успостављања слободне предузетничке делатности, кому-

* Овај текст је рађен у оквиру пројекта “Друштвене и политичке претпоставке изградње демократских институција у Србији” (149057Д) финансиран од стране Министарства за науку и технолошки развој Републике Србије.

никација са светом и вишепартијског плуралног друштва. Утолико више је то значило за грађане Србије, који су трпели изолацију наметнуту санкцијама Организације уједињених нација. Но ток и последица транзиције нису једнозначни, они отварају многа питања, пре свега питања да ли транзиција води ка привредном и општем друштвеном развоју. Сам процес у Србији је сложен, противуречан, а због специфичног развоја нових суверених држава које су настале на тлу некадашње Југославије.

Процес приватизације у Србији, његов ток и последице у периоду 2002-2008. године може се оценити као контроверзан, противуречан, да је сам процес у много чему споран. Највише дебата водили су економисти, како они који се баве макроекономским питањима, тако и финансијским, а посебно се отвара питање ефикасности домаћег предузећа и домаћег капитала у поређењу са мултинационалним компанијама које су се позиционирале на домаћем тржишту.¹⁾ Не постоји политички консензус о приоритетима развоја, посебно не о мерама уравнотежавања привреде. Неолиберали у поменутом зборнику радова замерају држави на претераном протекционизму, док у пракси стратешко опредељење за привреду у којој доминирају мала и средња предузећа, не може да се оствари на адекватан начин јер управо држава не ствара повољан амбијент за њихов раст и даљи развоја. Мере олакшица у запошљавању приправника, старијих радника и још неких категорија запослених су само један сегмент активне политике развоја. Непостојање стратегије суштински је у неподдржавању самосталног развоја технологија, повезивања примењених научних истраживања са великим предузећима, развој домаћих технологија, и тиме стварање технолошких центара који ће повезати средња и мала предузећа као носиоце производње – појединих производних програма.

Тенденција брзог обрта капитала довела је до претераног развоја трговине и улагања у некретнине, али ти сектори нису довољни да радно и капитално ангажују низ других грана привреде. Подсећам да је у периоду 2001-2003. године, што је било и предмет истраживања Института за политичке студије, постојала идеја и почетни појединачни пројекти у Министарству за науку, технологију и животну средину, који су имали за циљ дефинисање статуса и перспективе развоја привредних грана, потом и привреде у целини. Сводне студије за поједине привредне гране су завршене, њи-

1) Шире о овом проблему: *Србија 2000-2006. Држава, друштво, привреда*, ИЕС, 2007.

хови аутори су били стручњаци са различитих факултета и института из Београда, али и других универзитетских центара. Сводне студије за поједине привредне гране су завршене, њихови аутори су били стручњаци са различитих факултета и института из Београда, али и других универзитетских центара. Међутим, обустављање овог пројекта представља изванредан преокрет у току приватизације и укупног развоја који ће уследити после завршетка процеса приватизације. Наиме, ток приватизације, новац којим располаже република Агенција за приватизацију и стратешке одлуке остају у затвореним круговима, кроз *спрезу* крупног капитала и политичког естаблишмента. Системске критике приватизације после 2003. године су само појединачне, ограничене на уске стручне кругове и на изванредан број стручних и научних скупова, зборника радова и часописа.²⁾

На глобалном плану, године 2006-2008. обележене су драматичним скоком цене нафте (од 52\$УС на 139,4, јун 2008), што је довело до скока цена репроматеријала, свих врста робе и услуга, а смањивање зарада у земљама Европске Уније једним делом је последица покушаја националних влада и Савета Европе да се обуздају инфлаторни притисци и тражња за робом. Практично цео свет је уздрман овим поскупљењем, што је потврда, додуше у негативном значењу, да је остварена глобализацијска повезаност и међузависност свих привреда. Овако драматичне промене доводе и до побољшавања многих технолошких решења у развијеним земљама. О проблемима геостратегије и геополитике, у међуодносу домаће привреде и развоја геополитике писао је Милош Кнежевић, који је у више својих студија разматрао овај проблем.³⁾

Промишљање стратегије привредног и економског развоја са становишта дугорочне искористивости ресурса, економичности и флексибилног развоја, те практичне примене науке у домаћим предузећима, није заступљено у програмима парламентарних странака у Србији, нити у репрезентативним удружењима послодаваца и синдикатима. У свету у којем су мали и неразвијене земље објекат борбе за ресурсе, овакво непостојање стратегије развија већ се испоставља кроз општу заосталост привреде: упоређивање података о земљама у региону показује да привреда Србије сада заостаје за оним бившим републикама СФРЈ које је некада помагала (секун-

2) Види зборник радова са годишњих скупова економиста у Будви, за године од 2004-2007.

3) Види Милош Кнежевић, Ера глобализације, Београд, 2003

дарном прерасподелом бруто-дохотка) као неразвијена подручја. Данас, окружење нове планетарне моћи захтева промишљену стратегију развоја, која ће се остваривати после приватизације. *Успостављање демократских институција у свим сферама друштва* зависи од независности и слободе у њиховом конституисању, почев од слободе и независности законодавне и судске власти, до слободног социјалног дијалога. Међународни притисци нису једини фактор ометања развоја демократских институција: концентрација моћи неколико великих власника капитала и уског круга политичке елите представља центре моћи који доносе одлуке значајне за развој привреде и државе, док јавно донете одлуке не решавају многа тешка и сложена питања, чија стихија притиска и слаби већ ослабљену државу и њене институције. Политичари и предузетници у Србији имају обавезу да грађанима одговорно предочавају тешкоће и алтернативе за њихово решавање. Међутим, у пракси постоји веома висок степен неодговорности, упркос економским и социјалним последицама које све теже погађају целокупно становништво. Слабост институција, политичка спорост у решавању важних питања и растуће сиромаштво довели су до кардиналних регресивних промена у свакој друштвеној пракси, на нивоу институција, група и слојева грађана, до нивоа породице и појединца. Овде наводимо један сет података које је у септембру 2007. године објавио Центар за проучавање алтернатива. Неки до ових података не обрађују се у званичним статистикама Републике Србије:

„животни век становништва: 2003. године 72,37 година жене, а 2005. 70,02 година мушкарци, а 75,43 година жене;

- 42% родитеља живи с родитељима (понекад три или четири генерације у истом домаћинству);
- петина деце рођена је изван брака;
- 40-50% становништва Србије има прекомерну телесну тежину;
- од 1.200 студената, њих 33% жели да дипломира и оде из Србије;
- највећу пријављену зараду у Србији за годину 2006. имао је економиста – 202.083 евра месечно;
- 70% одраслог становништва није имало никакву могућност да реши стамбено питање у 2007. години;

- у 2004. години било је склопљено 24.030 бракова, а у 2006. години 38,846;
- од укупног броја незапослених има 902.000 жена, а пензионера има 1,5 милиона;
- 5% становништва редовно иде код психијатра, а 17,6% повремено;
- одрасли испитаници сматрали су у проценту 28,4% да се може веровати другим људима 1996. године, а 2001. тај број опао је на 18,8%;
- у 2006. години у Србији је број умрлих лица премашио за 20.000 број новорођених;
- грађани Србије поседују 5 милиона платних картица;
- број лица старијих од 70 година је 850.000 половина њих живи на селу, сваки пети има пензију већу од 4.000 динара месечно, а 110.000 ових старих лица нема никакве приходе;
- само једна жена је ректор универзитета у Србији.

Подаци који су наведени вишеструко су значајни, и требало би их мултидисциплинирано проверавати и допуњавати. Сиромаштво и старање становништва нису позитивне претпоставке за било који сегмент развоја друштва, а представљају озбиљан аргумент за другачије размишљање и практично поступање политичке елите. Развој институција претпоставља њихово грађење за будућност, за будуће генерације грађана, а у садашњим условима о најважнијим институцијама – републичкој скупштини и локалним органима власти, одлуке доносе старе генерације. То, на посредан начин, представља још један доказ у прилог хипотези да капитал поседују припадници старе и средње генерације грађана у Србији, са ретким изузецима младих (наследници породичног капитала). То је важно ако одговор на питање о спорости транзиције, немогућности продора и зараде на тржишту добрих идеја и пројеката којима се унапређују привреда и живот грађана, односно компаративним предностима младих генерација: примена знања уз улагање минимума капитала.

2. ПОКУШАЈ ВРЕДНОВАЊА ТРАНЗИЦИЈЕ

Постоје у домаћој научној литератури насталој после 2000. године теоријски радови који методом компаративног истраживања

врше вредновање, како квантитативно, тако и квалитативно, промена које настају током процеса транзиције. Наравно, промене постоје и у земљама тржишне привреде, а највидљивије промене су у сфери запослености и стандарда становништва, који опадају и у земљама Европске Уније. Продубљивање разлика између сиромашних и богатих слојева становништва доводи у питање социјалне принципе и темељно законодавство на којима је заснована Унија. Разлике између сиромашних и богатих друштава на глобалном нивоу још су уочљивије и заостреније. Економска и политичка равнотежа унутар друштва, као и на глобалном плану доведена је у питање смањењем средњег друштвеног слоја, који је у многим земљама престао да постоји. Јачање економско-социјалних разлика доводи до поларизација и екстремизма – екстремно сиромаштво је један од константних узрока јачања верског и политичког екстремизма. Криминал постаје глобални феномен, што заострава међународне и унутардруштвене конфликте, као и општу атмосферу страха.

Демократија као општи друштвени однос, развој демократских институција су у уској корелацији са економским јачањем средње класе. Својевремено релативно широк друштвени слој у бившој Југославији, средња класа је осиромашена, маргинализована, и што је веома значајно за промене државе и привреде, постојала је политички безначајна и без утицаја. Парадоксално, средњи слој је био идејни покретач и *политичког плурализма и тржишне привреде*, а онда је постао жртва ратова, санкција, бомбардовања и приватизације. Ако се упореде подаци о економском стању пре 1989. године, велики део бруто друштвеног производа стварао је овај хетерогени слој – од висококвалификованих радника до научника из области високих технологија. Међутим, *природа рада* у свету се променила у току деведесетих година, управо онда када су Србија и Црна Гора биле изоловане услед санкција. Престанак санкција омогућио је да се суочимо са тим променама, чија је основна карактеристика да *више нема праве радничке класе*. Она је у најразвијенијим земљама престала да постоји кроз процес развоја технологије и репродукције капитала. У српској транзицији, као и у истом процесу у другим социјалистичким европским земљама, нестала је кроз процес приватизације. Овде у социјалистичкој Југославији радници су били економски субјекти, а у процесу настанка капитализма они постају радна снага која се запошљава по основу уговора, лако је заменива другима који имају исте или сличне квалификације и способности. О суштини промене рада не расправља се, он није предмет

анализе и темељних научних расправа. Делимично је узрок томе мали број научника који се баве овим проблемима, недовољна материјална средства и мали број публикација у којима се могу обавити резултати ових истраживања. Наиме, глобализацијско ширење капитала значи да медији и информацијско комуницирање буду подређени развоју капитала, његовим обликовањем живота појединца и свих савремених друштава. То није само стање истраживања транзиције у Србији, већ и непостојање озбиљног интересовања за ова питања и у другим државама, које су завршиле процес приватизације. Уколико капитал доноси законе по својој мери, он такође омогућава проток пуних информација и сазнања који су њему утилитарни. Зато је критичка свест маргинализована. У савременој фази развоја тржишне привреде у Србији, још увек су у центру интересовања грађана приватизација преосталих јавних предузећа, раст запослености и перспектива смањења сиромаштва.

Ови показатељи су основа на којој домаћи истраживачи оцењују успех транзиције у Србији, поредећи је са суседним земљама у региону и са земљама Европске Уније. Природни и људски ресурси којима Србија располаже недовољни су за развој каква су већ достигле земље у региону, са значајним заостајањем и за оним државама које су 1989. године биле технолошки, економски, организационо, системски, далеко иза Србије.

После протека готово седам година од ступања на снагу Закона о приватизацији, који је више пута допуњаван и мењан, у пракси постоје недоумице и сумње да ли се њиховом применом постиже циљ који је прокламован још усвајањем првог вишестраначког Устава Републике Србије 1990. године – да тржишна привреда и вишестраначка демократија омогућују стварање ефикасне привреде, засноване на ефикасном предузећу. У целини, то би значило да тржишна привреда треба да обезбеди развој, модернизацију привреде и друштва, и постепен раст стандарда грађана. Међутим, у пракси је забележен велики број неправичних и незаконитих приватизација, угашен је домаћи финансијски сектор, приватизација обухвата и природна добра стратешког значаја као што су воде (минералне). Основни критеријум законске процедуре приватизације је **транспарентност**, која је проблематична у великом броју случајева приватизације: 1) документација није правно валидна – непотпуна је, незаконито прибављена, поступак прате неправилности у поступку од стране државних органа (Агенција за приватизацију, локални органи власти). 2) Нема санкције за неуспешну приватиза-

цију предузећа. Механизам санкционисања Агенције за приватизацију, њених одговорних лица, није уграђен током измена и допуна Закона о приватизацији. 3) Неправичности после закључења купопродајног уговора: најчешће нови власници не поштују социјални програм. То је разлог стварања незапослених који немају заштиту како државних органа (Национална служба запошљавања) ни синдиката. 4) Проблеми који су настали у пракси купопродаје мањих предузећа путем акције: углавном у мањим местима у Србији предузећа су купљена на основу иницијалне понуде, запослени нису били обезбеђени путем социјалног програма, те је створена маса незапослених особа, различите квалификационе структуре.

Опита јавна оцена транзиције (запослени, синдикални активисти, грађани) јесте да је требало да буде далеко пажљивије припремљена: финансијски, кроз фонд за запошљавање из приватизације, организационо и политички кроз стварање реалне слике о тешкоћама и стварању визије развоја привреде и државе. Ту генералну примећу истакли су и испитаници из мог истраживања спроведеног 2005. године.⁴⁾ Економисти који се баве макроекономским проблемима поставили су већ 1990. године питање претварања реалног сектора, ткао да уместо огромних и нефлексибилних социјалистичких предузећа, настану мала и средња предузећа. У пракси, међутим, ова предузећа не само да треба да расту, већ је неопходно постојање технолошког центра (или групације предузећа, технолошког парка и сл.), који ће повезати производњу ових предузећа и олакшати њихово пословање на тржишту. Без повезивања нових технологија са хијерархијски вертикално повезаним системом малих и средњих предузећа, настаје нестабилна привреда у којој сваки већи економски потрес (инфлација) има домино-ефекат и масовне стечајеве предузећа. У домаћој пракси, протеклих седам година обележено је видљивим или прикривеним повезивањем предузећа са врховима политичких странака. Такав, по својој форми *партијски капитализам* израстао је из социјалистичке повезаности политике и привреде. Сада су само улоге замењене, јер неколицина најмоћнијих пословних људи у Србији диктира одлуке политичких партија. У смислу економског развоја, а посебно стварања и развоја демократских институција, ова спрега је непродуктивна, али је реално наметнута још деведесетих година прошлог века. Постојање такве везе објашњава блокирање многих позитивних иницијати-

4) Види Д. Стајић, *Модернизација синдиката?*, ИПС, Београд, 2006. стр. 134-143.

ва, усмерених ка развоју привреде Србије, међу њима и научном осмишљавању стратегије развоја Србије. Формално испуњавање норматива Европске Уније не постиже суштински циљ: излазак из рецесије, већи број радних места, јачање домаћег капитала.

Приватизација је довела до насилног гашења металургије и рударства (приватизација рудника Мајданпек и Бор), гашења предузећа у целокупне индустријске производње у градовима (Зајечар је карактеристичан пример). Прекинуте су везе домаће пољопривреде и прехрамбене индустрије, гађењем предузећа за прераду и производњу готових и полуготових прехрамбених производа. Трговина и увоз стране робе доводе до следећег питања: да ли је приватизација довела до уништавања идентитета домаће привреде? Ово је питање недостатка стратегије, а не економских мера протекционизма. Уместо стварања стратегије развоја, идентификације на пропульзивнијих грана привреде, развоја нових делатности, развоја се *политички клијентелизам* у коме грађани и предузетници / предузећа, чине услуге странкама, а заузврат добијају различите повластице. То је супротно одредбама Закона о сукобу интереса, али представља суштинску првобитну акумулацију капитала.

Научна мисао у Србији се око питања транзиције, што је разумљиво, поделила на, малобројније и не увек кохерентне *критичаре и присталице* неолибералног модела уређења привреде за које се такође може рећи да исказују нетрпељивост спрема критике и готово идеолошки приступ слободном деловању тржишних закона. Једна од признатих институција за компаративна истраживања транзиције је Институт за европске студије, чији сарадници су објавили зборник радова *Србија 2000-2006*. Држава, друштво, привреда.⁵⁾ У овом зборнику обухваћени су сви сегменти друштва, сем света рада, који је важан показатељ – економски и социјални – важних промена кроз које је друштво прошло, а пролази и даље. Сарадници у зборнику имају методолошке, начелне критичке примедбе, упућујући и на радове страних аутора из других земаља, указујући на проблеме са којима су се претходних година суочиле земље у транзицији. Но те замерке су више академске, из њих се не види друштвени реалитет, односно пракса нашег друштва. С друге стране, поједина истраживања чији су директни учесници радници који су изгубили посао у приватизацији и синдикални активисти, испуњени су

5) Србија 2000-2006. Држава, друштво, привреда, Уредник Миша Ђурковић, Београд, ИЕС, 2007. стр. 226.

гневом, емоцијама, замерке упућују држави која, по њиховом суду, није добро припремљена за изазове транзиције. Највише примедби истиче се због недостатка контролних механизма.

Истина о транзицији у Србији кратко се може окарактерисати, да је то *скуп процес, у људском и сваком другом смислу*. Такво мишљење заступа и др Дарко Маринковић, професор Мегатренд универзитета, раније дугогодишњи синдикални активиста: „Очигледно је да се системски жртвују грађани Србије. Све успешне транзиционе земље попут Чешке, Словачке, Мађарске, Словеније и других успеле су и зато *што су на почетку транзиционог процеса дефинисале државну политику и стратегију* и око чега су развијене државе још раније постигле сагласност странака о путу којим ће држава ићи. Ми немамо визију, јер се политика у Србији води од данас до сутра, од избора до избора зарад остајања на власти. Таква политика без стратешких опредељења подсећа на брод који бесциљно плови, од хриди до хриди. Та политика економски, социјално и морално поскупљује цео процес. Они који у Србији вуку кључне конце у друштву, не желе да дефинишу ту стратегију, јер ако би то било учињено, онда се успостављају контролне тачке које прате како се стратегија остварује. Овако, без стратегије, остају могућности које су овде до краја искоришћене, за организовани криминал, корупцију и црно тржиште. Све се то враћа кроз неиздржљиву цену транзиције коју плаћају и чије су жртве, првенствено радници који су остали без посла“.⁶⁾

Реално је питање зашто је држава *слаба* у заштити права запослених и незапослених, дакле најслабијих слојева становништва, али и права и слободе пословања домаћих предузетника. Ново законодавство даје држави ингеренције у заштити не само појединцима. Држава је ослабљена економским губицима, управо због деловања организованог криминала, спољним притисцима, који се могу подвести под појам *глобализације*: транснационални капитал и његове организације усмеравају рад домаће државе и токове капитала, што заједно представља кључни одговор на питање слабе државе, која не може да створи амбијент легитимитета и легалитета, у коме се три социјална партнера да делују усклађено, али и суверено, како се одлуке не би доносиле у другим структурама моћи. Овом проблему посвећен је чланак у зборнику Института за европске судије, „Транснационализација, транзиција и слаба држа-

6) „Држава највећи кривац“, Синдикални повереник, бр. 3124/313-314, 29.2.2008. стр. 6.

ва“, чији је аутор Радмила Накарада дала следећа објашњења: „... транснационални делови цивилног друштва не боре се за успостављање независности, аутономије у односу према свим центрима моћи, нити оспоравају и делегитимишу доминацију као такву, већ се ограничавају само на оне облике и просторе који се односе на локалну државу. Нове изворе моћи, који се издижу на транснационалном нивоу, и такође ограничавају аутономију појединца, они не проблематизују, већ у њихово име делују. Одбрана аутономије појединца подразумева проналажење рационалног одговора на оне императиве и притиске који се не подударају са легитимним потребама и интересима локалног становништва. Они делови цивилног друштва, који одустају од трагања за таквим одговорима, заклањају стварност, сложеност политичких изазова и доприносе демотивацији уместо мобилизацији грађана.⁷⁾

Ово критичко становиште показује да кроз трајање процеса транзиције и њено повезивање са економским и политичким променама у процесу глобализације, постепено настаје *поларизација* теоријских и стратешких ставова и приступа суштини, последицама и перспективама друштва после завршетка самог процеса приватизације. Суштински, заоштрава се питање *шта је донео капитализам* бившим социјалистичким земљама, укључујући и Србију. Видно је у српској друштвеној науци заоштравање поларизације ставова између присталица *неолибералне теорије* и знатно некохерентније групације критичара неолиберализма. Перспектива развоја српске привреде, друштва и државе, седам година после почетка процеса приватизације чини се неизвеснија, а добрим делом и лошија од очекиваних резултата, не само у смислу официјелних обећања политичара, већ очекивања грађана. Отворено је питање о ефикасности и могућности модернизације привреде, уз много доказа не само у економској сфери друштва, да је дошло до регресивних процеса. Сада се отвара питање како зауставити регресивно кретање друштва – деструктивне процесе, идеје, покрете и начин мишљења људи?

За припаднике неолибералног дискурса мишљења и слободног деловања тржишних законитости, основни показатељ успеха транзиције је *стварање амбијента за тржишно пословање економских субјеката* и, по њиховој оцени, успех приватизације. Питања успорене, нетранспарентне и често незаконите приватизације пред-

7) Р. Накарада, *Транснационализација, транзиција и слаба држава*, оп. цит. стр. 70-71.

узећа нису у домену њихових истраживања, иако примери земаља у окружењу показују да је успех приватизације и транзиције друштва сразмеран брзини, односно остављању времена и економске снаге становништву да се прилагоди новим словима и правилима пословања. Тај период омогућио би и трансформацију институција, јер без институционалне транзиције није могућа суштинска парламентарна демократија, нити остварење слобода и права грађана. Нетрансформисане институције нису способне да грађанима гарантују остварење њихових права, иако су та права унета у домаће законодавство у процесу хармонизације законодавства са међународним конвенцијама и правом Европске Уније. Практични проблеми настају управо због недограђености правних норми, које не дају практична овлашћења институцијама (органима) да изврше одређену санкцију, меру или други облик конкретне примене неког појединачног или колективног права. Ови проблеми постоје у области права запослених, положаја мањина као различити облици дискриминације. Целокупна ова пракса измиче пажњи неолибералних истраживача, или је *не сматрају релевантном* за вредновање транзиције. Ови научници сматрају да, начелно, тржиште решава сва питања привредног развоја друштва, те да потпуна либерализација тржишта роба и капитала, представља модел који ће омогућити да Србија изиђе из сиромаштва. Ово становиште заступа и економиста Љиљана Контић,⁸⁾ један од сарадника у зборнику, у чланку. Она истиче: „Кључни фактор приликом израде модела приватизације друштвених и државних предузећа је конкурентска структура привредне гране у којој ће предузеће пословати након приватизације. Фактори који детерминишу конкурентску структуру привредне гране су: технолошке карактеристике привредне гране, тражња за производима и услугама, правна регулатива уласка и изласка са одређеног тржишта. У постприватизационом периоду инвеститор очекује тржишне услове приватизовања на основу којих ће формулисати конкурентску стратегију.

У случају атрактивне привредне гране максимизације прихода од продаје друштвених и државних предузећа је адекватан циљ државе, јер ће приликом процене вредности конкретног предузећа приватни инвеститор узети у обзир способност генерисања прихода унутар одређене привредне гране.

Утицај политичког окружења испољава се кроз транспарентност процеса приватизације и њене последице на инсајдере (запо-

8) „Приватизација“, оп. цит. стр. 149-170.

слене, синдикате, менаџмент). *Успешан програм приватизације подразумева испуњење три услова: политичка прихватљивост, изводљивост (политичке, правне и технолошке способности) и кредибилитет у погледу поверења да ће влада спровести процес на адекватан начин* (подвукла Д. С.). Беговић и други (2000) сматрају да је транспарентност приватизације у Србији важна за сузбијање корупције и односи се на квалитет следећих информација:

- Максимална транспарентност информација везаних за законски оквир;
- информације о процењеној вредности предузећа која се приватизују;
- подаци о предузећу (поред горе наведених) који обично нису транспарентни због књиговодствених система неприлагођених потребама тржишне привреде;
- информације о резултатима приватизационих трансакција⁹⁾.

Наведени аргументи имају стручан и научну и научну утемељеност у смислу теоријске процене валидности приватизације, као почетног услова за развој модерне тржишне привреде. У пракси се, међутим, показало не само нетранспарентно понашање субјеката приватизације, већ има много доказа о системској корупцији која је уграђена у све степене власти. Ово питање се може проверавати и кроз ефикасност пословања предузећа након приватизације, број новозапослених радника после приватизације, како у предузећима, тако и на нивоу грана и региона. Стратегија приватизације, са два облика приватизације предузећа, показала се као неадекватна, а посебно проблематична у другим делатностима (пример медија, штампаних и електронских). У пракси, као што је раније поменуто, недостају контролни механизми. То је проблем правне празнине у законодавству, а у пракси немогућност да се проблеми настали у процесу приватизације реше на адекватан начин. Ови контролни механизми растеретили би правосуђе, јер би се смањио број случајева када постоји правни основ за поништај приватизације. Број укупно приватизованих предузећа, посебно исход приватизације у случају аукције, неће бити коначно познат, а свакако постоје предузећа која не могу бити продата (без значајне имовине и капитала). Интерес страног предузетника је брз обрт капитала и, евентуално његово реинвестирање у треће земље. Политичка нестабилност је

9) Контић, оп. цит, стр. 150-151

један од фактора који убрзава доношење оваквих одлука страних предузетника. С друге стране, домаћи капитал је још слаб, он није настао ради географског позиционирања, већ ради задовољења потреба и интереса домаћег становништва као потрошача робе и услуга. Он често нема олакшице (пореске и друге) које законодавац омогућава страном предузетнику. С тога је и његово економско понашање диктирано несигурним условима пословања, усмерено ка трговини, услугама и услужном занатству у којима се остварује бржи обрт капитала и флексибилно прилагођавање тржишту (промена делатности), него на озбиљније предузетничке подухвате, стручно промишљене и са ризиком увођења нових технологија. Дакле, аргумент ауторке о одлукама предузетника је економски тачан, али слаба држава олакшава статус страним инвеститорима, а отежава пословање домаћим предузетницима.

Друга, не мање важна улога државе јесте стварање услова и поверења између социјалних партнера у социјалном дијалогу, као механизму уравнотежења односа капитала и рада. Те две важне функције остварују се неуједначено, ова друга са великим застојима, узајамним пребацивањем одговорности послодавачке стране и синдиката. Држава још није развила fine механизме интервенције којима би помогла запосленима, али и предузетницима, у моментима криза и инфлационих губитака, те надоместила средства која они стварају и наменски улажу у различите фондове (пензијски). Виши ниво социјалног дијалога обухвата и ова питања – како да се запослени, предузетници, посебно незапослени, заштите од економских криза које постају константан део пословања у свету.

3. ЕКОНОМСКО УПРАВЉАЊЕ ТРАНЗИЦИОНИМ ГУБИЦИМА

Закон о приватизацији из 2001. године обавезао је субјекта-купца предузећа да издваја обавезан део за пензијски фонд запослених, као и оних који су технолошки вишак, до завршетка процеса приватизације предузећа. Значајан део средстава остварених од приватизације био је употребљен за пуњење буџета, што је најгоре решење за привреду, а само краткорочно решава проблеме становништва. Недовољан је удео средстава од приватизације која су уложена у пројекте самозапошљавања. Да су ова средства била већа и економски рационалније усмерена, притисак на националну службу запошљавања младих би такође омогућили веће запошљавање

младих који први пут заснивају радни однос. Ефективно, средства од приватизације су ојачала локалну управу, као и јачање државне управе, која у 2007. години укупно броји 250.000 запослених лица. Већ током 2002. године економисти су упозоравали на дисторзије на тржишту, неједнакости у развоју појединих грана, нагли раст увоза, углавном робе широке потрошње и луксузне робе, а током 2005. и 2006. године упозоравају на употребу средстава од приватизације за отплату спољњег дуга Србије.¹⁰⁾

Влада Републике Србије усвојила је 2007. године Национални инвестициони план (даље: НИП) који би требало да представља корекцију транзиционих грешака и проблема. Односно, да олакша алокацију домаћег капитала и помогне поменутиим категоријама становништва које је претрпело губитак запослења и социјалног статуса у транзицији. Један од циљева је пораст стандарда грађана. Економиста Ружица Мрдаковић-Цветковић у свом тексту о НИП наводи да ће приватизациони приходи бити усмерени у осам сектора:

- образовање,
- модернизација здравственог система и заштита животне средине,
- изградња саобраћајне инфраструктуре,
- станоградња,
- побољшање општег стандарда грађана (спорт, култура, социјална заштита), на заштити,
- унапређење рада државне управе,
- подстицање привредног развоја (мере за запошљавање и предузетништво, инвестиције у енергетици, водопривреди, науци и туризму),
- улагања у Косово и Метохију.

Ауторка, као и низ других економиста, упозорава да НИП представља трошење средстава из директних страних инвестиција, које дугорочно не мора да допринесе развоју и модернизацији српске привреде: „Досадашњи ефекти прилива ФДИ на српско тржиште и привреду се могу сумирати у следеће: куповина тржишта пре него куповина производних капацитета, дисторзије тржишта (олигополи) у велетрговини и ланцима хипермаркета, банкарству, производ-

10) Љубомир Мацар, „Универзални ум поново међу Србима“. Национални инвестициони план, Развој, подстицаји и ограничења.

њи цигарета, пива, кафе, млека и млечних производа; монопол у производњи челика, али и одређен раст конкуренције; повећање извоза али и увоза (најзначајније: US Steell Serbia); greenfield FDI оријентисаних на извоз на трећа тржишта; скромније стварање нисходних и усходних веза са домаћим фирмама; преузимање знања од стране успешнијих домаћих фирми, зачеци укључивања домаћих ИЦТ фирми у међународне производне и дистрибутивне мреже¹¹⁾

Критике на рачун државе засноване су на непроизводном усмеравању новца добијеног приватизацијом у пензијски фонд, враћање старе девизне штедње. Због тога су измене и допуне Закона о приватизацији из 2003. и 2005. године усмерене ка интензивирању инвестиционе функције приватизације, а у склопу тих промена услојени су Закон о раду 2005. године, којим је ослабљена улога синдиката у предузећу. *Синдикати су изгубили статус повлашћеног преговарача са страним купцем*, тако да нису могли да штите своје чланство у случају непоштовања социјалног програма и других неправилности. Погоршање положаја запослених и синдиката у процесу приватизације није показатељ квалитета и успешности транзиције. Напротив, у неким случајевима одбрана малих акционара омогућила је да задрже власништво, успешан социјални програм, и након приватизације, успешан производни програм са којим опстају на тржишту. Слабљење статуса запослених није ојачало домаћу привреду, нити државу учинила респектабилном. То је јасно већ из раније наведених аргумената економисте Љиљане Контић. Такође, стање у реалном и банкарском сектору оцењује економиста Божо Драшковић, који у чланку „Компаративна анализа институционалних оквира и економских ефеката приватизације реалног и банкарског сектора до 2005. године“ истиче:¹²⁾ „Приходи од продаје државног и друштвеног капитала постају државни приходи буџета, који се сагласно одредбама Закона о приватизацији (чл. 41б, 60. и 61) дистрибуирају за следеће намене:

- Републичком фонду за пензијско и инвалидско осигурање 10%;
- за финансирање реструктурирања и развоја привреде на територији Републике Србије 50%;

11) Ружица Мрдаковић-Цветковић, *Политичка ревија* ИПС 1/2007, стр. 357.

12) Божо Драшковић, „Компаративна анализа институционалних оквира и економских ефеката приватизације реалног и банкарског сектора до 2005. године“ у: *Стање и перспективе привреде Србије*, стр. 325-326, Београд, Економски институт и Београдска банкарска академија, 2006.

- за формирање фонда за исплату лицима чија је имовина национализована 5%;
- за финансирање развоја инфраструктуре локалне самоуправе 5%;
- за друге намене законом није утврђен проценат, али се може посредно закључити да се ради о 30% средстава, која учествују у формирању новчаних фондова за враћање дугова чији је обавезник или гарант Република Србија“.

Суштинска критика НИП заснована је на његовом усвајању и доношењу у уском кругу носилаца политичке моћи. Не само да не постоји јавна расправа, већ не постоји организован начин да се јавно, путем медија, искажу оцене, мишљења и предлози, радника, сељака, проналазача, многих који желе да инвестирају своје знање и памет у домаћу привреду и државу, али за то не постоји институционални оквир и могућност. Да ли приходи од имовине треба да се усмере у капиталне инвестиције, што заступа Љубомир Маџар, упозоравајући да усмеравање средстава од приватизације у потрошњу има негативне последице, које ће се на унутрашњем плану исказати у облику „снажних инфлационих тенденција“.¹³⁾

За уравнотежавање производње и тражње потребно је време, а за њихово деловање на веће запошљавање такође је потребан неки временски период.

Из свих наведених мишљења се закључити да држава није имала велики избор у поступању у процесу приватизације, посебно с обзиром на претходне околности ратова, санкција и бомбардовања. Али постојао је и постоји простор деловања у правцу организоване заштите оних који су најслабији, као и подстицања онога што Европска Унија нуди као своју најбољу традицију – а то је креативан приступ самосталном стварању средстава за живот. Држава мора да делује у правцу смањивања тензија, укључујући и социјалне тензије, и ту је њена улога посредника између рада и капитала у њиховом успостављању дијалога, што значи решавања проблема. Она може да ствара заштитне фондове за случај инфлације. Синдикати не стварају само штрајкачке фондове, већ подстичу на улагање у приватне здравствене и пензионе фондове, као би чланство у будућности обезбедило мирнију старост.

Видљива је јавна небрига о едукацији становништва у суштини приватизације. Осим синдиката који образују своје чланство за

13) Ибидем, стр. 43.

колективно преговарање, непостојање оваквог образовања указује на праву суштину транзиције – као акумулације капитала.

Европска Унија суочава се са дерегулацијом радног законодавства, незапосленосту и ширењем сиромаштва. Приватизација представља раздобље у којем сви субјекти промена могу да размисле о будућем развоју Србије: како ће Србија постати чланица Европске Уније, након потписивања Споразума о придруживању, априла 2008. године? Да ли је ово прилика да се веома продубљено размишља о питању: како прихватити огромне промене, а остати свој?

Једна од значајних тековина Европске Уније, како законодавства, тако и праксе, су колективни уговори. Општи колективни уговор за Републику Србију, потписан је 29.4.2008. године (Сл. гласник Републике Србије, 9.5.2008) гарантује само минимум права запосленим лицима. Али целокупни корпус питања развоја, заједно са дилемама, заблудама, деловањем различитих интересних група и центара моћи у земљи и деловањем спољних фактора, остаје ван пуног сазнања, свести и могућности поимања грађана, о чијој се судбини ради.

Литература

- Србија 2000-2006, Држава, друштво, привреда (Зборник радова). Ур. Миша Ђурковић, Београд, Институт за европске студије, 2007.
- Стајић, Дубравка, Модернизација синдиката?, Београд, ИПС, 2006.
- Стање и перспективе привреде Србије, Београд, Економски институт и Београдска банкарска академија, 2006, Вд. Љ. Мацар, Божо Драшковић и др.
- Цветковић-Мрдаковић, Ружица, Национални инвестициони план, Политичка ревија 1/2007, ИПС; Београд,
- Синдикални повереник, 3124/313-314, 29.2.2008. У: др Дарко Маринковић, „Држава највећи кривац“, др Милорад Мијатовић, „Губитник сваки четврти“, Транзиција у свету. „Тамна страна ‘светле’ будућности“, Републички одбор: „Неопходна стратегија приватизације“.
- др Рајко Косановић, мр Сања Пауновић, „Протестом и штрајком до социјалног дијалога“.

Dubravka Stajic

**NON-EXISTENCE OF SOCIAL DIALOGUE:
RE-EXAMINATION OF DEMOCRATIC INSTITUTIONS
IN THE END OF PRIVATIZATION**

Summary

The article is observing a new of theoretical points on the tranzition in Serbia: it's aims, luents and it's results. However, the neoliberal experts approve it as the successfull one, the other ctitimize the weak state, hif nomber of enmployed workers and the general poverty of citizens in Serbia. They say that it was possible to organize inner und for trainigs of workers accepting new skills, and rom the same privatization. These measures could have been better organized, more efficient and better finaced from the of privatization. If state tried to improve errors with the National invesstement plan, it can be only one short – time measure.

Key words: tranzition, the National invesstement plan, poverty, unployment workrs, new sills.